

تحقیق و توسعه در حوزه "ارتباطات سلامت": یک فراتحلیل از نوع علم‌شناسی

عباس قنبری باغستان^۱، مهرانوش اختری زواره^۲، نادر آل ابراهیم^۳

تاریخ دریافت: ۹۷/۳/۲، تاریخ تایید: ۹۷/۶/۱۱

چکیده:

هدف اصلی این پژوهش مطالعه و شناسایی "مسیرها و روندها" در تحقیقات و مطالعات مرتبط با "ارتباطات سلامت" در خارج از ایران است. از آنجایی که مقوله "ارتباطات سلامت" در ایران به خصوص از منظر علوم اجتماعی، حوزه‌ای جدید محسوب می‌شود، بسیار مهم است که بتوان با ایجاد ارتباط بین مطالعات و تحقیقات صورت گرفته در این زمینه، و از طریق آرایه‌نمایی جامع و منسجم از آن، به یک نتیجه هدفمند برای تحقیق و توسعه آتی در این حوزه در کشور دست یافت. در این تحقیق، از روش فراتحلیل از نوع "علم‌سنجی" استفاده شده و جامعه آماری تحقیق نیز، کلیه پژوهش‌های مربوط به "ارتباطات سلامت" در بازه زمانی ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۷ میلادی بوده است. با توجه به نتایج تحقیق و تصویر کلی که از "مسیر و روند" تحقیقات در زمینه ارتباطات سلامت بدست آمد، می‌توان گفت که این حوزه با سرعت در اقصی نقاط جهان به رشد و متنوع شدن خود ادامه خواهد داد. به خصوص اینکه با ورود زمینه‌های تحقیقاتی جدید و نیز خصلت بین‌رشته‌ای این حوزه، پویایی خاصی به پژوهشگران این عرصه داده است. در این بین، کشورهای هم‌چون مالزی، هندوستان، آفریقای جنوبی، کره جنوبی و... در سالهای اخیر از طریق ایجاد شبکه‌های علمی بین‌المللی و انجام تحقیقات مشترک تجارب خوبی کسب کرده‌اند که می‌توان از تجربه آنها به عنوان الگو برای تعیین سمت و سو و روند توسعه و تحقیقات مرتبط با آن در آینده استفاده کرد.

کلیدواژه: ارتباطات سلامت، فراتحلیل، علم‌شناسی، تحقیق و توسعه، اسکوپوس، آی.اس.آی.

1- عضو هیات علمی گروه علوم ارتباطات دانشگاه تهران و نویسنده مسئول (ghanbari.abbas@ut.ac.ir)

2- عضو هیات علمی گروه بهداشت دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم پزشکی تهران
akhtari_mehrnoosh@yahoo.com

3- Visiting Research Fellow, Research Support Unit, Centre for Research Services, IPPP, -3
University of Malaya, Malaysia alebrahim@um.edu.my

مقدمه و طرح مساله

براساس مطالعات صورت گرفته، در سال‌های اخیر حجم زیادی از مطالعات و پژوهش‌های علمی و تحقیقاتی در سراسر جهان به "ارتباطات سلامت" اختصاص یافته به طوریکه این حوزه در دو دهه اخیر پرسرعت‌ترین و عملگراترین حوزه تحقیق در رشته‌های علوم اجتماعی، به خصوص ارتباطات را از آن خود کرده است (Atkins & Marshall, 1996).

مقوله "سلامت" به عنوان یکی از پایه‌ای‌ترین مقولات در مطالعات "ارتباطات سلامت"، یک دغدغه جهانی است و صرفاً مختص کشورهای در حال توسعه و یا توسعه نیافته نیست. این مقوله از آنجایی که با حیات و سلامت نوع بشر مرتبط است، حتی در کشورهای توسعه یافته نیز از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشد. این کشورها نیز برغم توسعه‌ای که داشته‌اند، همچنان در زمینه سلامت عمومی و مراقبت، مسیر طولانی برای دستیابی به یک دنیای سالم‌تر پیش رو دارند.

در کشورهایی از قبیل آمریکا سالیانه بیش از یک هزار میلیارد دلار در بخش خدمات مراقبت سلامت هزینه می‌شود. با وجود صرف این هزینه‌ها، همچنان مشکلات زیادی در افزایش تلاش‌ها برای پیشگیری و کنترل بیماری‌ها و دیگر مشکلات مربوط به حوزه سلامت وجود دارد که همگی ریشه در ابعاد فرهنگی، اجتماعی و رفتار ارتباطی جامعه دارند. تنها در آمریکا نیمی از همه مرگ و میرها به رفتارهای پیشگیری کننده و مولفه‌های اجتماعی از قبیل رژیم‌های غذایی ناسالم، استعمال دخانیات، مصرف الکل و ورزش ناکافی نسبت داده می‌شود (Kreps, 2003).

ظاهراً بسیاری از این مشکلات حوزه سلامت با توسعه ارتباطات بین ارائه دهندگان خدمات، بین ارائه دهندگان خدمات و بیماران، بین محققان حوزه سلامت، و بین رهبران سلامت عمومی و عموم مردم کاهش می‌یابد. امروزه بسیاری از مسائل جهانی مربوط به حوزه سلامت، از قبیل دسترسی نداشتن کافی به مراقبت سلامت، جنگ، فقر، گرسنگی، چالش‌های مرتبط با محیط زیست و نبود آموزش کافی در مورد مسائل حوزه سلامت باعث تداوم مشکلات جدید برای مردم جهان شده است. همچنین مسائل تازه‌تر از قبیل آنفولانزای مرغی و تروریسم، خطرات متعدد در کمین سلامت جامعه و تلاش برای مقابله با این گونه خطرناک‌ها پس از وقوع آنها، بیش از گذشته محققان را به سمت استفاده از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های ارتباطی به خصوص رسانه‌های جدید و شبکه‌های اطلاع رسانی رهنمون ساخته است (Booth-Butterfield, 2003).

در ایران نیز، صورت مساله چندان متفاوت از سایر نقاط جهان نیست. هم موضوع "سلامت" همچنان به عنوان یک دغدغه ملی و مخاطره آمیز در صدر توجهات قرار دارد و هم استفاده از

ظرفیت‌های ارتباطی و پتانسیل رسانه ای، اعم رسانه‌های جمعی و رسانه‌های اجتماعی، برای بهبود و ارتقای سلامت جامعه مورد توجه گرفته است.

از اینرو، طبیعی است که در ایران نیز طی چند سال گذشته، "ارتباطات سلامت" به عنوان یک حوزه مطالعاتی نسبتاً جدید در حال رشد بوده و بر شناسایی، بررسی و ارائه راه‌حل‌های کاربردی جهت معضلات ارتقای سطح سلامت و مراقبت‌های بهداشتی جامعه تمرکز دارد (خانیک، ۱۳۹۳).

در تحقیقات و مطالعات معدودی که در کشور در زمینه ارتباطات سلامت انجام گرفته، بر اهمیت و نقش ارتباطات سلامت در توسعه تمرکز و تاکید شده است که با توجه به ناتوانی پیام‌های سلامت در جلب اعتماد و مشارکت گروه‌های مؤثر جامعه، باید مطالعات این حوزه به صورت میان‌رشته‌ای و توسعه‌ای در دو حوزه نظری و کاربردی سامان یابد (خانیک، ۱۹۹۳).

در سال‌های اخیر و به موازات گسترش و توسعه ارتباطات و ظهور رسانه‌های جدید و شبکه‌های اطلاع‌رسانی در ایران و اهتمام ویژه‌ای که به برنامه‌های ارتباطی در حوزه سلامت و بهداشت مشاهده شده، حتی موضوع راه‌اندازی و تاسیس رشته "ارتباطات سلامت" در سطحی هم‌ردیف با رشته‌های ارتباطات سیاسی، ارتباطات انسانی و مطالعات رسانه در دانشگاه‌های بزرگ و مطرح کشور نیز مورد توجه ویژه قرار گرفته است.

با توجه به همین موضوع، هدف از این تحقیق شناسایی "روندها و مسیر" تحقیق و توسعه در زمینه "ارتباطات سلامت" با هدف آرایه و ترسیم یک نمای کلی از وضعیت "ارتباطات سلامت" در جهان است تا بتوان از نتایج آن برای توسعه و تحقیق در زمینه ارتباطات سلامت در داخل کشور بهره برد.

با توجه به این هدف؛ سئوالات این تحقیق به این شرح می‌باشند: مسیر و روند کلی تحقیقات مربوط به ارتباطات سلامت در خارج از ایران به چه صورت است؟ مهمترین کشورها و به تبع آن دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی فعال در زمینه ارتباطات سلامت کدام‌ها هستند؟ میزان تحقیقات منتشر شده در زمینه ارتباطات سلامت، میزان ارجاعات و استنادات به این تحقیقات و نیز وزن و میزان اثرگذاری این تحقیقات به چه میزان می‌باشد؟

پیشینه موضوع: چارچوب مفهومی تحقیق

اصطلاح "ارتباطات سلامت" به عنوان یک مفهوم تخصصی، از اواسط دهه ۱۹۷۰ میلادی وارد ادبیات ارتباطات شد (Rogers, 1996).

از آن زمان تاکنون، محققان ارتباطات دیدگاه‌ها و رویکردهای علمی مختلفی برای مطالعه کاربرد و استفاده از ظرفیت‌های ارتباطات در حوزه سلامت بکار برده‌اند و در برنامه‌ریزی‌ها و

کمپین‌های بهداشت و سلامت، به خصوص در آمریکا و اروپا تجربه‌های موفق‌تری از بکارگیری و استفاده از ظرفیت‌های ارتباطی به منظور مقابله و حل چالش‌های سلامت از قبیل سوء استعمال الکل، آبله، ذخیره سازی و مراقبت نامناسب از غذا و ... بدست آورده اند (Paisley, 2001).

براساس مطالعات مختلف صورت گرفته، تحقیق در حوزه ارتباطات سلامت در ۳۰ سال گذشته به طور قابل توجهی رشد داشته است. این رشد نه تنها در آمریکا، بلکه در بسیاری دیگر از کشورهای جهان از جمله کشورهای اروپایی، کشورهای اسکاندیناوی، استرالیا، نیوزیلند، کشورهای آسیا و حتی آفریقایی نیز قابل مشاهده است.

فراتر از آن، سازمان‌های از قبیل اتحادیه ارتباطات و مراقبت سلامت اروپا در حال حاضر نشریه "آموزش و مشاوره بیمار" را در زمینه ارتباطات سلامت چاپ می‌کند و همچنین کنفرانس دوسالانه‌ای که محققان بین رشته‌ای ارتباطات سلامت را از نقاط مختلف جهان در آن حضور می‌یابند را مورد حمایت مالی قرار می‌دهد. مشابه چنین فعالیت‌هایی در آمریکا، استرالیا، ژاپن و حتی کشورهای در حال توسعه‌ای همچون کره جنوبی، تایوان و آفریقای جنوبی به طور محسوسی رو به افزایش است.

اولین مطالعات میدانی در زمینه "ارتباطات سلامت" توسط محققان حوزه‌های پزشکی و بهداشتی در اواخر دهه ۱۹۶۰ بر روی نظام‌های مراقبتی مختلف صورت گرفت که این امر باعث تشویق سایر محققین جهت پیگیری و تداوم کار آنها در سایر کشورها شد. یکی از مهمترین خروجی‌های این تحقیقات، مقاله‌ای با عنوان "ارتباطات پزشک-بیمار" اثر کورسیچ و نگر (۱۹۷۲) بود که در مجله "سایننتفیک آمریکن" منتشر شد و همچنان به عنوان یکی از پایه‌های ترین تحقیقات در این رشته شناخته می‌شود (Korsch & Negrete, 1972). بسیاری از آثار دیگری که متعاقباً توسط محققان حوزه‌های پزشکی و بهداشتی انجام شده است، بر مبنای مطالعه "ارتباطات پزشک-بیمار" و تحت تاثیر آن بوده اند.

متعاقب آن در سال ۱۹۷۲ گروهی از محققان با پیشینه علمی در حوزه‌های علوم اجتماعی و ارتباطی، گروه "ارتباطات درمانی" وابسته به انجمن بین‌المللی ارتباطات را تشکیل دادند که نام این گروه در سال ۱۹۷۵ به بخش "ارتباطات سلامت" تغییر یافت (Thopson, et.al, 2005).

شکل‌گیری این بخش با عنوان اختصاصی "ارتباطات سلامت"، امکان برگزاری نخستین نشست‌ها و سمینارهای تخصصی به منظور ارائه تحقیقات "ارتباطات سلامت" را فراهم کرد. هنگامی که انجمن بین‌المللی ارتباطات، انتشار بازنگاری سالیانه در کتاب سال ارتباطات را آغاز

کرد، بسیاری از مفاهیم بنیادی "ارتباطات سلامت" را معرفی و تعریف ابعاد مختلف این رشته را آغاز کردند (Kevin B. Wright, Lisa Sparks, H. Dan O'Hair, 2012). متعاقب آن، کمیسیون ارتباطات سلامت وابسته به انجمن ارتباطات (که بعدها به اتحادیه ملی ارتباطات تغییر نام داد) در سال ۱۹۸۵ شکل گرفت و با این اقدام رشته "ارتباطات سلامت" بیش از پیش تقویت شد. این پیشرفت‌ها همزمان شد با برگزاری شمار زیادی از کنفرانس‌ها و سمینارهای تخصصی در زمینه "ارتباطات سلامت" که در دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی معتبر برگزار می‌شد.

در نهایت این اشتیاق گسترده به ارتباطات سلامت منجر به وجود آمدن دو نشریه علمی-دانشگاهی مهم در تحقیقات "ارتباطات سلامت" شد. نسخه شماره یک نشریه "ارتباطات سلامت"^۱ در اوایل سال ۱۹۸۹ منتشر شد. پس از این نشریه، در سال ۱۹۹۶ نیز "نشریه ارتباطات سلامت"^۲ منتشر شد. این نشریات از طریق انتشار تحقیقات ارتباطات سلامت و در اختیار قرار دادن آنها برای مخاطبان وسیعی در داخل و خارج از حوزه ارتباطات، نقش مهمی در کمک به رشد ارتباطات سلامت داشته‌اند (Kevin B. Wright, Lisa Sparks, H. Dan O'Hair, 2012).

در همان حال که اینگونه پیشرفت‌ها در حال انجام بود، در دانشگاه‌های مختلف جهان، دروس رشته ارتباطات سلامت نیز شاهد رشد چشمگیری بودند. بسیاری از دانشگاه‌ها در حال حاضر در رشته ارتباطات سلامت دانشجو می‌پذیرند و شرایط این رشته را توسعه داده و تقویت کرده‌اند. محققان ارتباطات سلامت همزمان نیز توانسته‌اند در بسیاری از کشورها به پست‌های اجرائی و سیاستگذاری مهم در مهمترین مراکز علمی، تحقیقاتی و دانشگاهی دست یابند. ارتباطات سلامت اکنون به طور گسترده‌ای به عنوان یک رشته پویا، نظریه-محور و عملگرا شناخته می‌شود و در شکل‌گیری سیاست‌های سلامت ملی نقش کلیدی ایفا می‌کند. تحقیقات ارتباطات سلامت همواره بر جهان واقعی و مشکلات مهم متمرکز بوده و از پرداختن به تحقیقات جدا از دغدغه‌های عملی زندگی روزمره که در برخی رشته‌ها همچنان وجود دارد، به دور مانده است (Kreps, 2003b).

روش تحقیق

با توجه به هدف اصلی پژوهش، روش این تحقیق فراتحلیل از نوع علم‌سنجی، به عنوان یکی از رایج‌ترین روش‌های ارزشیابی فعالیت‌های علمی، می‌باشد. در فرا تحلیل از نوع علم‌سنجی

¹ Health Communication

² Journal of Health Communication

تمرکز بر ویژگی ها، ابعاد و پیکره ساری و جاری در تحقیقات مربوط به یک حوزه علمی-تحقیقاتی از طریق روش های آماری و ریاضی است و نشان می دهد که روندها و گرایش ها در توسعه علمی و تحقیقاتی آن حوزه به چه صورت بوده است.

هدف کلی علم سنجی بنانهادن نظام هایی از شاخص های توصیف کننده پژوهش در اجتماعات مختلف علمی (موسسات مختلف، زمینه های علمی، کشورها و... است (خالقی، ۱۳۸۶). اهداف جزئی تر علم سنجی که در این تحقیق نیز مورد توجه بوده است، ارزیابی بهتر از روندها و مسیرها طی شده در این حوزه پژوهشی، ارزیابی و رتبه بندی صحیحی از پژوهش ها و تحقیقات انجام شده در این حوزه پژوهشی و نیز کمک به سیاست گذاری علمی و پژوهشی در این حوزه با نگاه ویژه به داخل کشور در آینده است.

جمعیت آماری تحقیق حاضر کلیه تحقیقات و پژوهش هایی بوده اند که به صورت "سند علمی"^۱ منتشر و در پایگاه استنادی اسکوپوس (Scopus) نمایه شده اند. در این تحقیق، مفهوم کلیدی برای جستجو در این پایگاه استنادی، "ارتباطات سلامت" بوده که در دو مرحله انجام شده است. در مرحله اول، جستجو در "تمامی حوزه ها"^۲ که شامل ۲۷ حوزه می شود، صورت گرفته است. در مرحله دوم نیز به صورت انحصاری، در حوزه "علوم اجتماعی"^۳ جستجو صورت گرفته است که شامل حوزه های ارتباطات، مردم شناسی، جامعه شناسی، روانشناسی و ... می شده است.

پایگاه استنادی اسکوپوس به این دلیل انتخاب شده که بیش از ۲۲۶۱۸ نشریه علمی معتبر در ۲۷ حوزه^۴ علمی-پژوهشی از ۲۲۰ کشور جهان در این پایگاه استنادی نمایه سازی شده و این پایگاه در مقایسه با پایگاه استنادی آی.اس.ای (ISI) که ۱۱۵۴۹ ژورنال در ۲۲ حوزه علمی-پژوهشی از ۸۱ کشور را نمایه سازی می کند، از اعتبار و فراگیری بیشتری برخوردار است. هر چند به دلیل نمایش بهتر مسیر تحولات علمی در زمینه "ارتباطات سلامت"، تنها در برخی حوزه ها از داده های پایگاه استنادی آی.اس.ای برای ترسیم نمودارها استفاده شده است که به تفکیک در ذیل هر نمودار، منبع آن ذکر شده است.

همچنین برای تحلیل و استخراج داده ها و تهیه جداول و نمودارهای مورد نیاز برای این تحقیق از سرویس نمایشگر اسکایوال (SciVal) استفاده شده است. به لحاظ بازه زمانی تحلیل نیز با

^۱-اسناد علمی شامل مقاله، مقاله کنفرانس، فصلی از یک کتاب، یادداشت علمی و ... می شود.

^۲ All Subjects

^۳ Social Sciences Subjects

^۴ Subjects

توجه به محدودیت دسترسی به اطلاعات در پایگاه استنادی اسکوپوس، بازه زمانی ۱۹۹۶ تا اواخر ۲۰۱۷ (17 نوامبر) انتخاب شده است.

یافته‌های تحقیق

با توجه به اهمیت موضوع ارتباطات سلامت، نتایج این تحقیق در دو قسمت به شرح ذیل ارائه شده است: الف: تحلیل و توصیف گرایش‌ها، سنجش وزن مقالات ارتباطات سلامت در تمامی حوزه‌ها و ب: تحلیل و توصیف گرایش‌ها و سنجش وزن مقالات ارتباطات سلامت در حوزه علوم اجتماعی.

الف: تحلیل و توصیف گرایش‌ها و سنجش وزن مقالات ارتباطات سلامت در تمامی

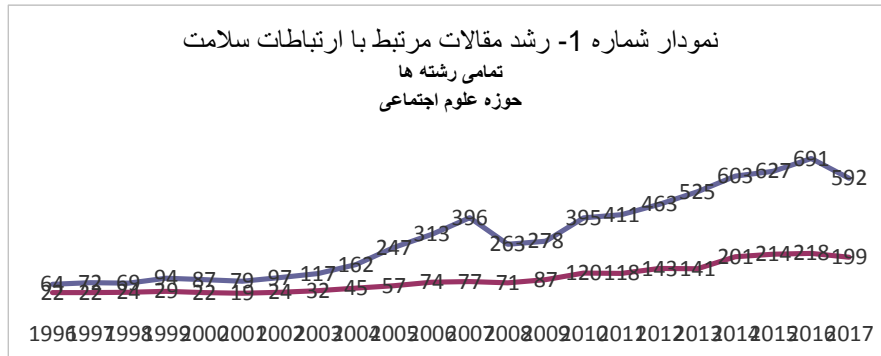
رشته‌ها

براساس نتایج بدست آمده از پایگاه استنادی اسکوپوس، از سال ۱۹۹۶ تا اواخر ۲۰۱۷، در مجموع ۶۶۴۵ مقاله در زمینه "ارتباطات سلامت" در تمامی ۲۷ حوزه‌های علمی-تحقیقاتی منتشر شده است. که از این میان، ۱۹۵۹ مقاله، مرتبط با حوزه‌های علمی-تحقیقاتی "علوم اجتماعی" بوده است. به این معنا که با یکی از حوزه‌های علوم اجتماعی "بین رشته‌ای" بوده‌اند.

جدول شماره ۱- فراوانی مقالات منتشر شده در زمینه ارتباطات سلامت

سال	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷
تمامی رشته‌ها	64	72	69	94	87	79	97	117	162	247	313	396	263	278	395	411	463	525	603	627	694	592
مرتبط با یکی از حوزه علوم اجتماعی	22	22	24	29	22	19	24	32	45	57	74	77	71	87	120	118	143	141	201	214	219	199

موضوع حائز اهمیت اینکه سیر تحقیقات و مطالعات مربوط به "ارتباطات سلامت" در تمامی حوزه‌های علمی-تحقیقاتی، از جمله در حوزه‌هایی که با رشته‌های "علوم اجتماعی" بین رشته‌ای می‌باشند؛ روند صعودی داشته است که در نمودار زیر نشان داده شده است.

یکی دیگر از مهمترین نتایج این تحقیق برپایه داده‌های پایگاه استنادی اسکوپوس، ویژگی عمیقاً بین رشته‌ای "ارتباطات سلامت" است که باعث ایجاد تنوع در رویکرد و گرایش به آن شده است.

نمودار شماره ۲، تعداد حوزه‌های علمی-تحقیقاتی درگیر در مقالات علمی منتشر شده در پایگاه استنادی اسکوپوس مرتبط با "ارتباطات سلامت" در بازه زمانی این تحقیق را نشان می‌دهد.

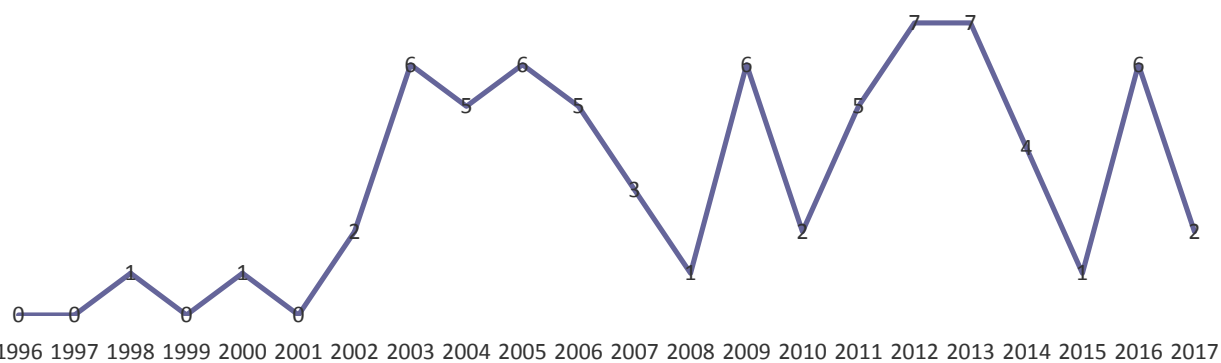
همانطور که ملاحظه می‌شود، به مرور زمان، رشته‌ها و حوزه‌های مطالعاتی زیادی به مقوله "ارتباطات سلامت" ورود پیدا کرده اند به طوری که این میزان از ۷ حوزه در سال ۱۹۹۶ به ۱۷ حوزه در سال ۲۰۱۷ رسیده است. که البته واضح است عمده مقالات منتشر شده در زمینه "ارتباطات سلامت" ریشه در رشته‌های پزشکی و بهداشت داشته اند.

مقوله دیگری که براساس آن می‌توان به ارزش و درجه اهمیت یک حوزه علمی-تحقیقاتی پی برد، تعداد سمینارها و کنفرانس‌های علمی-تحقیقاتی است که در آن حوزه خاص برگزار می‌شود. به طور طبیعی، هرچه تعداد سمینارها و کنفرانس‌هایی که برگزار می‌شود بیشتر باشد، نشان از اهمیت بیشتر آن حوزه دارد.

نمودار شماره ۳-، تعداد سمینارها و کنفرانس‌های علمی در زمینه ارتباطات سلامت را نشان می‌دهد. به طور مشخص، از ابتدای سال ۲۰۰۰، همه ساله سمینارها و کنفرانس‌هایی با موضوع ارتباطات سلامت برگزار شده که متوسط آن بین ۲ تا ۷ کنفرانس بوده است. توضیح اینکه، فقط سمینارها و کنفرانس‌هایی لحاظ شده اند که از اعتبار علمی بالایی برخوردار بوده و در پایگاه استنادی اسکوپوس نمایه شده اند.

نمودار شماره ۳- تعداد سمینارها و کنفرانس های برگزار شده در زمینه ارتباطات سلامت

یکی دیگر از اهداف این تحقیق، شناسایی و رتبه بندی کشورها براساس میزان فعالیت های علمی در زمینه "ارتباطات سلامت" است که در پایگاه استنادی اسکوپوس نمایه سازی شده اند. این فعالیت ها می تواند طیفی از انجام تحقیقات دانشگاهی تا انتشار مقاله، برگزاری سمینار و کنفرانس علمی و ... را شامل شود.

نمودار شماره ۴؛ نمایش پراکندگی جغرافیایی مقالات منتشر شده در زمینه ارتباطات سلامت

در جدول شماره ۲، رتبه کشورها براساس تعداد مقالات مرتبط با "ارتباطات سلامت" هم در تمامی حوزه ها و هم در حوزه مرتبط با علوم اجتماعی نمایش داده شده است. همچنین تعداد

ارجاعات به این مقالات و نیز وزن آنها بر اساس نمرة F.W.C.I^۱ در دو ستون مجزا نشان داده شده است. در این جدول، فقط رتبه ۱۸ کشور اول و نیز رتبه ایران نمایش داده شده است. در هر دو جدول، به لحاظ تعداد مقالات منتشر شده، کشورهای آمریکا، انگلیس، استرالیا، کانادا رتبه‌های اول تا چهارم را به خود اختصاص داده‌اند. از کشور ایران نیز در مجموع ۱۶ مقاله در زمینه ارتباطات سلامت در پایگاه استنادی اسکوپوس شناسایی شده است که تنها یک مقاله آن مرتبط با حوزه علوم اجتماعی بوده است.

جدول شماره ۲- رتبه کشورها براساس تعداد مقالات منتشر شده در حوزه ارتباطات

سلامت

رتبه کشورها براساس تعداد مقالات مربوط به ارتباطات سلامت (بین رشته‌ای با یکی از حوزه‌های علوم اجتماعی)					رتبه کشورها براساس تعداد مقالات مربوط به حوزه ارتباطات سلامت (همه حوزه‌های)				
F.W.C.I	تعداد ارجاعات	تعداد مقاله	نام کشور	رتبه	F.W.C.I	تعداد ارجاعات	تعداد مقاله	نام کشور	رتبه
1.24	2352	697	آمریکا	1	1.61	13622	1990	آمریکا	۱
0.95	211	66	استرالیا	2	2.1	2620	285	انگلیس	۲
0.84	187	59	کانادا	3	1.43	1808	258	استرالیا	۳
1.03	128	55	انگلیس	4	1.15	1524	247	کانادا	۴
1.3	91	27	هلند	5	1.55	766	108	هلند	۵
1.15	77	26	سنگاپور	6	2.02	507	88	آلمان	۶
0.38	16	22	برزیل	7	0.77	162	84	برزیل	۷
1.72	28	22	آفریقای جنوبی	8	2.17	1027	80	سوئیس	۸
0.3	19	22	اسپانیا	9	0.8	179	77	اسپانیا	۹
0.43	14	19	ایتالیا	10	2.37	322	67	ایتالیا	۱۰
1.62	67	19	کره جنوبی	11	1.81	529	66	چین	۱۱
2.92	66	17	آلمان	12	1.14	257	60	کره جنوبی	۱۲
0.83	62	16	چین	13	2.13	245	51	آفریقای جنوبی	۱۳
1.06	40	14	سوئیس	14	0.9	257	49	هند	۱۴
0.62	36	13	دانمارک	15	1.52	310	47	سنگاپور	۱۵

¹ Field-Weighted Citation Impact

۱۶	سوئد	46	515	2.62	16	هنگ کنگ	11	20	0.75
۱۷	فرانسه	42	320	2.01	17	اسرائیل	11	51	1.1
۱۸	دانمارک	39	220	1.2	18	سوئد	10	47	0.85
28	ایران	16	23	۰,۳	54	ایران	1	1	۰,۷۶
از مجموع ۱۰۱ کشور					از مجموع ۶۸ کشور				

نکته حائز اهمیت دیگر در ارتباط با مقالات منتشر شده، تعداد ارجاعات به این مقالات (نمایش از طریق فراوانی) و وزن و میزان اثرگذاری آنها (نمایش از طریق نمره F.W.C.I) می باشد. براساس جدول فوق، اگرچه بین تعداد مقالات منتشر شده توسط هر کشور و نیز تعداد ارجاعات و استنادات به آن مقالات تناسب نسبی برقرار است، اما این لزوماً به معنای اثرگذاری و یا وزن بیشتر آن مقالات در فضای علمی و تحقیقاتی مرتبط با حوزه "ارتباطات سلامت" نیست. همانطور که براساس نمره^۱ F.W.C.I قابل مشاهده است، در جدول مقالات مرتبط با "ارتباطات سلامت" در تمامی حوزه ها، میزان اثرگذاری مقالات منتشر شده توسط محققان کشور سوئد با نمره ۲,۶۲، بیش از سایر کشورها بوده است. پس از آن ایتالیا با نمره ۲,۳، آفریقای جنوبی و سوئیس با نمره ۲,۱ در رده های بعدی قرار دارند (عدد یک نشان دهنده میزان اثرگذاری متوسط در سطح جهانی در همین رشته می باشد). در حوزه علوم اجتماعی نیز، مقالات منتشر شده توسط محققان آلمانی با ۲,۹ بیشترین میزان اثرگذاری را داشته اند و مقالات کشورهای آفریقای جنوبی با ۱,۷ و کره جنوبی با میانگین ۱,۶ در رده های بعدی قرار دارند.

ب: تحلیل گرایش ها، سنجش وزن مقالات مرتبط با حوزه علوم اجتماعی
جدول شماره ۳، نمای کلی از وضعیت مقالات منتشر شده در زمینه "ارتباطات سلامت" را نشان می دهد که مرتبط با یکی از حوزه های علوم اجتماعی بوده است.

^۱ توضیح اینکه میانگین نمره F.W.C.I عدد ۱ در سطح جهانی و در همان رشته خاص می باشد. نمره F.W.C.I بیشتر از ۱ به این معناست که آن مقاله به همان میزان در مقیاس درصد بیشتر از حد انتظار مورد استناد و ارجاع قرار گرفته است. به عنوان مثال نمره ۱,۴ به این معناست که این مقاله ۴۰ درصد بیشتر از حد انتظار مورد استناد و ارجاع قرار گرفته است.

جدول شماره ۳- وضعیت کلی مقالات منتشر شده در زمینه ارتباطات سلامت در
حوزه علوم اجتماعی

عنوان	فراوانی
تعداد کل مقالات منتشر شده	1959
تعداد کل ارجاعات و استناد	24528
میانگین وزن و میزان اثرگذاری مقالات	1.25
تعداد مقالات بین المللی	۲۲۵

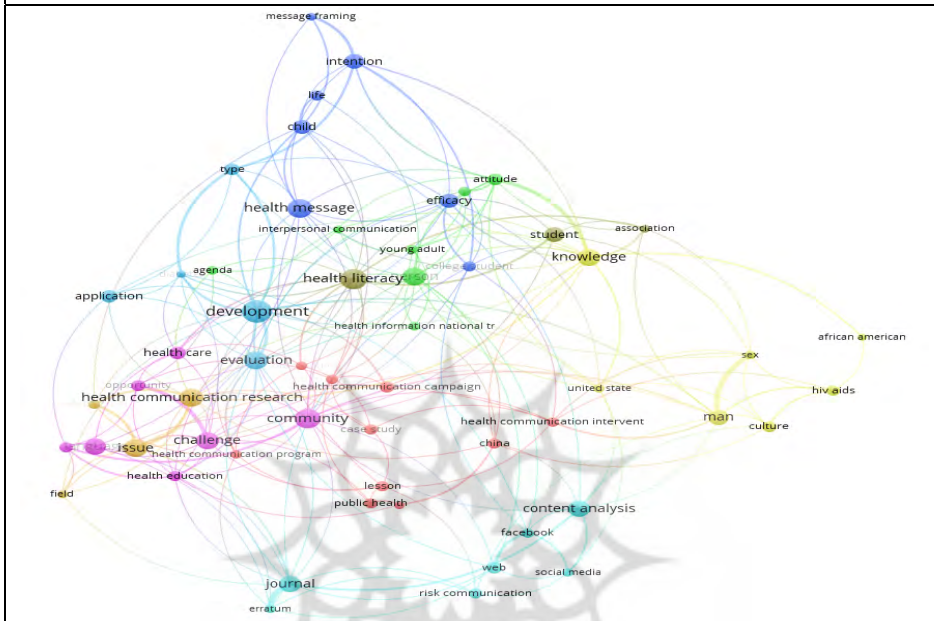
همانطور که از جدول پیداست، تعداد کل مقالات منتشر شده در زمینه ارتباطات سلامت در حوزه علوم اجتماعی، ۱۹۵۹ مقاله بوده که در مجموع 24528 دفعه مورد ارجاع و استناد قرار گرفته اند. همچنین میانگین وزن و اثرگذاری مقالات منتشر شده ۱,۲۵ می باشد که این میزان در مقایسه با میانگین وزن و اثرگذاری مقالات مربوط به "ارتباطات سلامت" در "تمامی حوزه ها" ۰,۸ کمتر است.

نکته حائز اهمیت در این خصوص، تعداد مقالاتی است که به صورت بین المللی (توسط نویسندگانی از بیش از یک کشور) منتشر شده اند. این میزان که براساس نتایج تحقیق ۲۲۵ از ۱۹۵۹ مقاله می باشد، در مجموع عدد مطلوبی محسوب نمی شود. و شاید یکی از دلایل پایین بودن نسبی میانگین وزن مقالات منتشر شده در این زمینه که براساس تعداد ارجاعات و استنادات به هر مقاله سنجیده می شود، را بر همین مبنا بتوان تحلیل کرد.

به لحاظ فضای گفتمانی حاکم بر تحقیقات علمی حوزه "ارتباطات سلامت" مرتبط با علوم اجتماعی، در نمودار شماره ۵ به خوبی گویا است. در این تصویر، که در قالب ۴ نمودار جداگانه به نمایش درآمده است، مهمترین محورها، مفاهیم و کلیدواژه های تحقیق در "ارتباطات سلامت" به نمایش درآمده است.

نمودار شماره ۵- مهمترین مفاهیم و کلیدواژه ها در تحقیقات مربوط به ارتباطات سلامت

نمودار ۲-۵: در این نمودار، مهمترین کلیدواژه‌ها و مفاهیم حوزه تحقیقات ارتباطات سلامت در دسته بندی هامتلف با رنگ متفاوت از یکدیگر تفکیک شده است. (برگرفته از پایگاه آی.اس.آی)

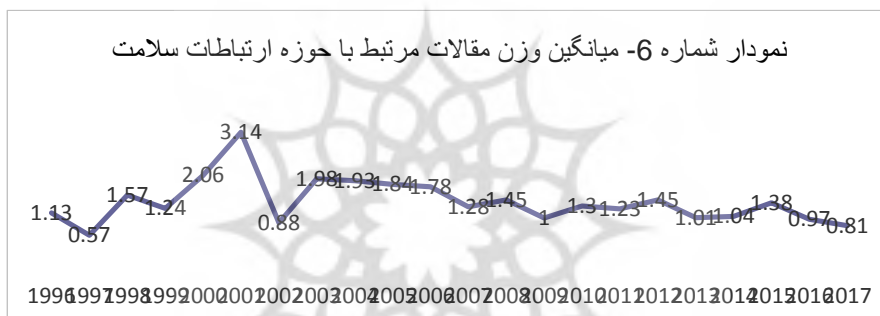

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کاهش تدریجی وزن و میزان اثرگذاری پژوهش‌های ارتباطات سلامت در حوزه علوم اجتماعی

براساس نتایج این تحقیق، میانگین وزن و میزان اثرگذاری مقالات منتشر شده در زمینه ارتباطات سلامت در حوزه‌های مرتبط با علوم اجتماعی، به طور متوسط ۱,۲۵ بوده است که این میزان، ۰,۲۵ بیشتر از میانگین است. این بدین معناست که تمامی مقالات منتشر شده در این حوزه، ۲۵ درصد بیش از حد انتظار مورد استناد و ارجاع قرار گرفته است.

با اینحال، مقایسه میزان اثرگذاری و وزن آنها در بازه زمانی ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۷ روند کاهشی داشته است. همانطور که در نمودار شماره ۶ قابل مشاهده است، در دو سال اخیر، میزان اثرگذاری و وزن مقالات منتشر شده به کمتر از حد میانگین (یعنی عدد ۱) رسیده است.

البته این روند کاهشی لزوماً به معنای کاهش اهمیت و رویگردانی از تحقیقات مربوط به "ارتباطات سلامت" در حوزه‌های علوم اجتماعی نیست، به خصوص اینکه در مقابل، میانگین وزن و میزان اثرگذاری پژوهش‌های "ارتباطات سلامت" در سایر حوزه‌های علمی-پژوهشی همواره روند صعودی داشته است.

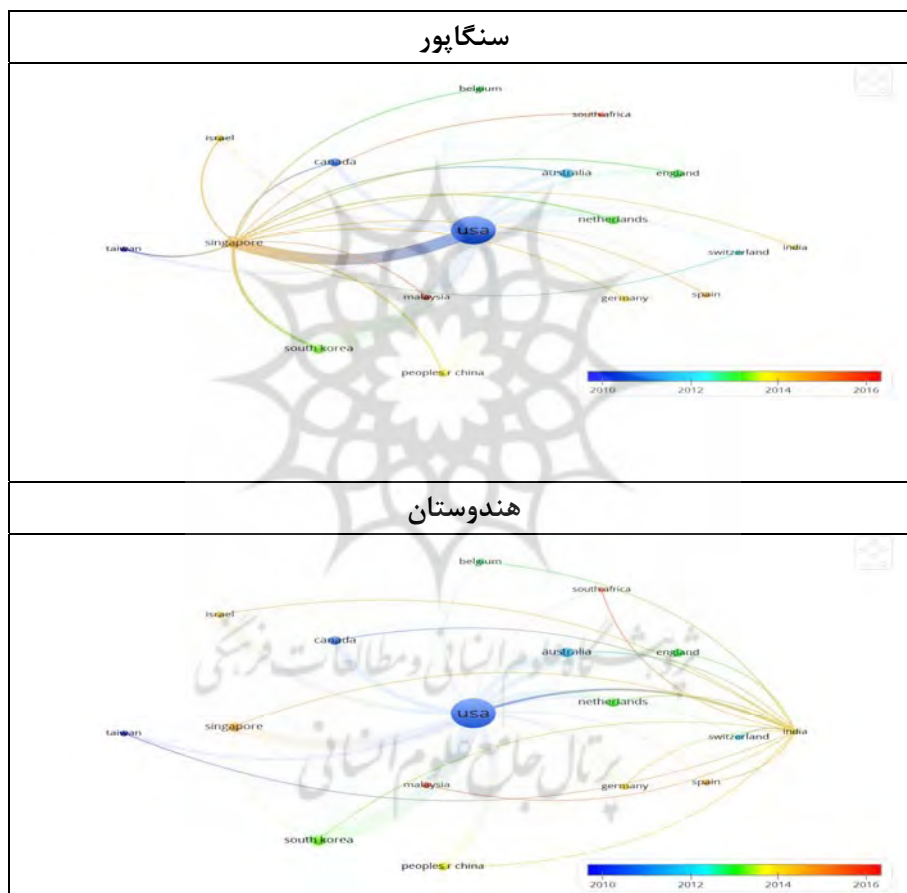
یک تحلیل برای تبیین چرایی کاهش تدریجی وزن و میزان اثرگذاری این تحقیقات در حوزه علوم اجتماعی، کاهش تحقیقات بین‌المللی (دارای محققانی از بیش از یک ملیت) در این حوزه در سال‌های اخیر بوده است. همانطور که در نمودار شماره ۶ مشاهده می‌شود، بیشترین میانگین اثرگذاری مقالات مرتبط با "ارتباطات سلامت" در بازه زمانی ۱۹۹۸ تا ۲۰۱۶^۱ بوده است که در این بازه، بیشترین تحقیقات بین‌المللی در این زمینه صورت گرفته است.

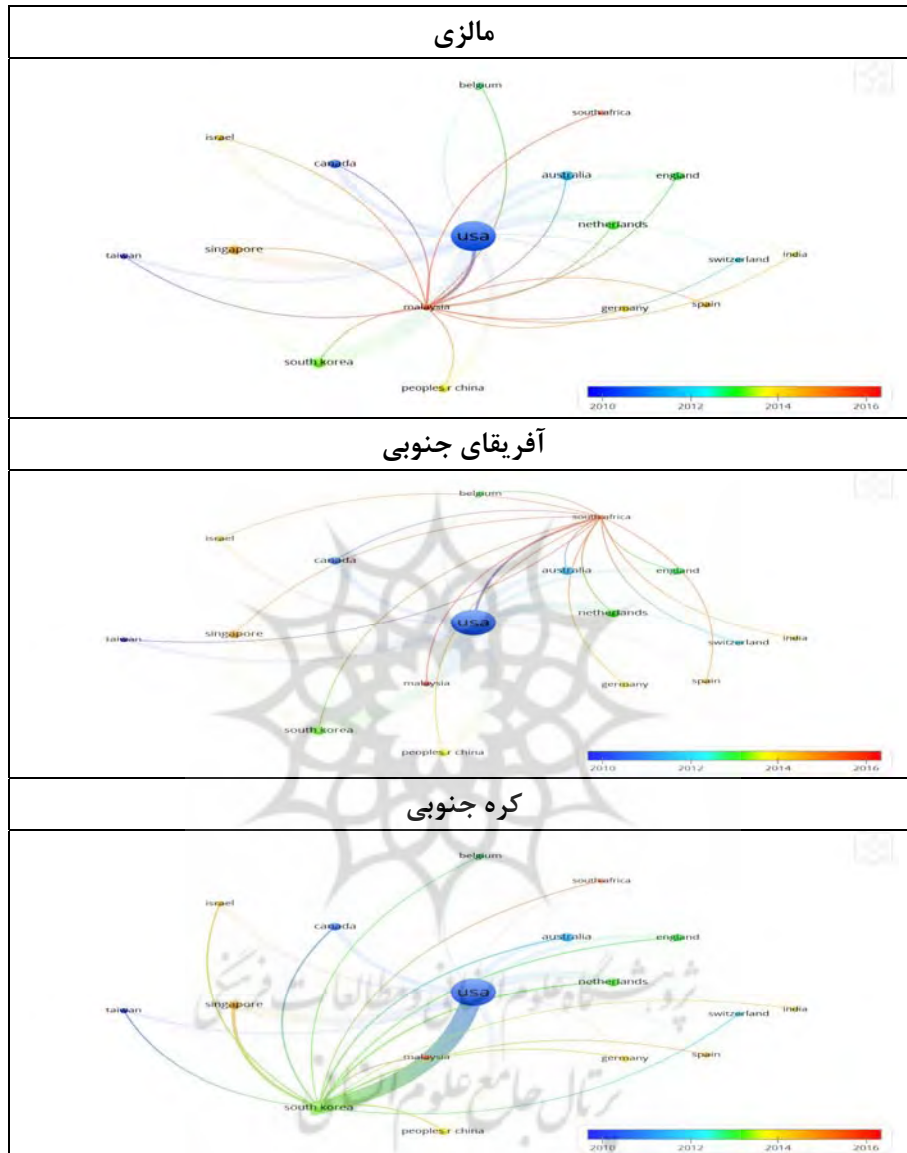
^۱ - با توجه به اینکه سال میلادی هنوز به پایان نرسیده و داده‌ها در ۱۷ نوامبر ۲۰۱۷ گردآوری شده، داده‌های مربوط به آخرین سال یعنی ۲۰۱۷ خیلی نمی‌تواند ملاک قرار گیرد.

کشورهای نو ظهور در عرصه ارتباطات سلامت

صرف نظر از آمریکا و اروپا به عنوان خاستگاه اصلی مقوله "ارتباطات سلامت" که طبیعتاً محل انجام و توسعه بسیاری از فعالیت‌ها و تحقیقات مربوط به ارتباطات سلامت بوده است، در سال‌ها اخیر، برخی از کشورهای نو ظهور که به خصوص به لحاظ "توسعه ای" همسطح و هم‌ردیف کشور ایران می‌باشند، فعالیت‌های علمی و تحقیقاتی زیادی در زمینه ارتباطات سلامت داشته‌اند.

نمودار شماره ۷- کشورهای نو ظهور در زمینه تحقیقات "ارتباطات سلامت"

نکته حائز اهمیت اینکه این کشورهای نوظهور، توسعه و تحقیق در زمینه "ارتباطات سلامت" را با ایجاد شبکه‌ای از محققان در سطح بین‌المللی آغاز کرده‌اند که ترکیب این شبکه در هریک از نمودارهای فوق به خوب نمایش داده شده است.

جدول شماره ۴؛ اسامی ۸۰ دانشگاه/مرکز تحقیقاتی فعال در زمینه ارتباطات سلامت" در سطح جهان و نیز تعداد مقالاتی که در این زمینه منتشر کرده اند را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۴:رتبه ۸۰ دانشگاه/مرکز تحقیقاتی فعال در زمینه ارتباطات سلامت

رتبه	اسامی دانشگاه/مرکز تحقیقاتی	تعداد مقاله	رتبه	اسامی دانشگاه/مرکز تحقیقاتی	تعداد مقاله
۱	University of Texas at Austin	32	۴۱	University of Lugano	8
۲	National Institutes of Health	26	۴۲	University of Memphis	8
۳	University of North Carolina	25	۴۳	University of Minnesota	8
۴	Michigan State University	24	۴۴	University of Missouri	8
۵	Johns Hopkins University	22	۴۵	University of Sydney	8
۶	Harvard University	21	۴۶	University of Washington	8
۷	George Mason University	19	۴۷	Drexel University	7
۸	Ohio University	19	۴۸	Duke University	7
۹	Pennsylvania State University	19	۴۹	Indiana University Bloomington	7
۱۰	Purdue University	18	۵۰	Monash University	7
۱۱	University of Pennsylvania	18	۵۱	North Carolina State University	7
۱۲	The Ohio State University	17	۵۲	Northeastern University	7
۱۳	University of Illinois at Urbana-Champaign	15	۵۳	San Diego State University	7
۱۴	University of Kentucky	15	۵۴	Texas Tech University	7
۱۵	Columbia University	14	۵۵	University of California at Berkeley	7
۱۶	National University of Singapore	14	۵۶	University of California at Los Angeles	7
۱۷	University of South Carolina	14	۵۷	University of California at San Francisco	7
۱۸	University of Southern California	13	۵۸	University of California at Santa Barbara	7
۱۹	George Washington University	11	۵۹	University of Groningen	7
۲۰	Nanyang Technological University	11	۶۰	University of Haifa	7
۲۱	University of Georgia	11	۶۱	University of Illinois at Chicago	7
۲۲	University of Queensland	11	۶۲	University of Ottawa	7

۲۳	Cornell University	10	۶۳	University of South Florida	7
۲۴	University of Arizona	10	۶۴	Washington University St. Louis	7
۲۵	University of Oklahoma	10	۶۵	Dana-Farber Cancer Institute	6
۲۶	University of Utah	10	۶۶	Fundacao Oswaldo Cruz	6
۲۷	Emory University	9	۶۷	King's College London	6
۲۸	University of Amsterdam	9	۶۸	SUNY Albany	6
۲۹	University of British Columbia	9	۶۹	University of Cincinnati	6
۳۰	University of Florida	9	۷۰	University of Kansas	6
۳۱	University of Maryland	9	۷۱	University of Manitoba	6
۳۲	University of Michigan	9	۷۲	University of Melbourne	6
۳۳	University of Wisconsin	9	۷۳	University of Nottingham	6
۳۴	Centers for Disease Control and Prevention	8	۷۴	University of San Francisco	6
۳۵	Indiana University-Purdue	8	۷۵	University of Tennessee, Knoxville	6
۳۶	Research Triangle Institute International	8	۷۶	University of Waterloo	6
۳۷	Texas A and M University	8	۷۷	University of Wollongong	6
۳۸	University of Central Florida	8	۷۸	VA Medical Center	6
۳۹	University of Connecticut	8	۷۹	Aarhus University	5
۴۰	University of Iowa	8	۸۰	Arizona State University	5

همانند دانشگاه ها/مراکز تحقیقاتی که بیشترین فعالیت علمی را در زمینه ارتباطات سلامت داشته اند، بیشترین و مهمترین نشریات علمی نیز که مقالات و تحقیقات مربوط به ارتباطات سلامت در آنها انتشار یافته اند، مربوط به کشورهای غربی اروپا و آمریکا می باشند. در جدول شماره 5؛ مهمترین نشریات علمی که بیشترین تعداد مقاله در این زمینه را چاپ کرده اند، نمایش داده شده است.

جدول شماره 5-مهمترین نشریات علمی که مقالات حوزه ارتباطات و سلامت را

منتشر کرده اند

تعداد مقاله	نامه نشریه علمی
138	Health Communication
123	Journal of Health Communication
45	Journal of Communication in Healthcare

Social Science and Medicine	27
Obregon/The Handbook of Global Health Communication	15
Journal of Applied Communication Research	14
Research Methods in Health Communication: Principles and Application	12
Communication Teacher	11
Journal of Community Health	11
SAGE Open	11
Communication Quarterly	10
Science Communication	10

در مجموع در حدود بیش از ۱۰۰ نشریه علمی در بازه زمانی ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۷ مقالاتی در زمینه "ارتباطات سلامت" مرتبط با حوزه علوم اجتماعی منتشر کرده اند.

جمع بندی و نتیجه گیری

با توجه به آمار و تصویری که از مسیر و روند رو به رشد تحقیقات در زمینه "ارتباطات سلامت" ارائه شد، می‌توان نتیجه گرفت که این حوزه با سرعت به رشد و متنوع شدن خود ادامه می‌دهد.

با توجه به خصلت عیمقا بین رشته‌ای "ارتباطات سلامت" از یکسو و ارتباط وثیق آن با حوزه "امنیت و سلامت" جامعه، می‌توان انتظار داشت که فرصت‌های تحقیقاتی و مطالعاتی زیادی بسته به نوع جوامع همچنان برای این حوزه تحقیقاتی وجود خواهد داشت. بسیاری از حوزه‌ها و موضوعات تحقیقاتی که تا ۲۰ سال پیش مورد لحاظ قرار نمی‌گرفتند، امروز به خاطر ورود بیش از ۱۷ حوزه و رشته به مقوله "ارتباطات سلامت" مورد توجه خاص قرار گرفته اند.

گرایش بیشتر و فزونی تحقیقات مربوط به "ارتباطات سلامت"، بالتبع به غنای نظری و علم پژوهی این حوزه با تاکید بر همان خصلت "بین رشته ای" آن نیز می‌افزاید به نحوی که بسیاری از نظریه هائی که امروزه در ارتباطات سلامت مورد استفاده قرار می‌گیرند، منشا آنها طیف وسیعی از رشته‌های مختلف علوم انسانی و علوم اجتماعی، رشته‌های علوم پایه، رشته‌های پزشکی و نیز رشته‌های فنی و آی.تی را شامل می‌شود. همه اینها، "ارتباطات سلامت" را به یک حوزه پرهیجان تر تبدیل می‌کند.

در خارج از ایران، محققان و پژوهشگران ارتباطی سابقه نسبتا طولانی و درخشانی در انجام تحقیق مربوط به "ارتباطات سلامت" داشته اند. صرف نظر از کشورهای آمریکا و اروپای، در بین کشورهای درحال توسعه نیز کشورهایی همچون مالزی، آفریقای جنوبی، کره جنوبی و هند نیز در سالهای اخیر از طریق ایجاد شبکه علمی-تحقیقاتی با کشورهای پیشرفته تحقیقات خوبی در این زمینه به سرانجام رسانده اند که در نوع خود قابل توجه می‌باشند.

با توجه به جدید بودن مقوله ارتباطات سلامت در ایران، استفاده از تجربه سایر کشورها، به ویژه کشورهای همسطح، می‌تواند کمک شایانی به سمت و سوی این حوزه و روند توسعه و تحقیقات مرتبط با آن در آینده بنماید.

منابع و ماخذ

- خانیکی، هادی (۱۳۹۳)، "ارتباطات سلامت؛ زمینه‌ها و دورنمای آن در توسعه".
<http://www.khaniki.com/?p=252> (تاریخ مراجعه: ۳۰ شهریور ۱۳۹۶).
- خالقی، نرگس (۱۳۸۶). "شاخص‌های ارزیابی علم و فناوری". فصلنامه کتاب ۷۱، شماره پاییز.
- Atkins, P. Mardeen, Marshall, Brenda Stevenson, and Javalgi, Rajshekhar G. (1996), Happy employees lead to loyal patients, *Journal of Health Care Marketing* 16, 4, 14-23.
- Booth-Butterfield, M. (2003). Embedded health behaviors from adolescence to adulthood: The impact of tobacco. *Health Communication*, 15(2), 171-185.
- Dearing, J. W., Rogers, E. M., Meyer, G., Casey, M. K., Rao, N., Campo, S., & Henderson, G. M. (1996). Social marketing and diffusion-based strategies for communicating health with unique populations: HIV prevention in San Francisco. *Journal of Health Communication*, 1, 343-363.
- Kevin B. Wright, Lisa Sparks, H. Dan O'Hair. (2012). *Health Communication in the 21st Century*. John Wiley & Sons, Second Edition.
- Kreps, G. L. (2003). Impact of communication on cancer risk, incidence morbidity, and quality of life [Special issue]. *Health Communication*, 15(2), 163-170.
- Kreps, G. L. (2003b). *Opportunities for health communication scholarship to shape public health policy and practice: Examples from the National Cancer Institute*. In T. L.
- Korsch, B., & Negrete, F. (1972). Doctor-patient communication. *Scientific American*, 227, 66-74.
- Paisley, W. J. (2001). *Public communication campaigns: The American experience*. In R. E. Rice & C. K. Atkin (Eds), *Public communication campaigns* (3rd ed., pp. 3-21). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Thompson, T. L., Robinson, J. D., Anderson, D. J. & Federowicz, M. (2005). *Where have we been and where can we go?* In K. B. Wright & S. C. Moore (Eds). *Applied health communication: A sourcebook*. Cresskill, NJ: Hampton Press.